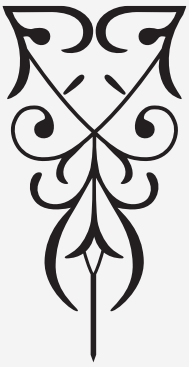

מלאכת ממחק

סימנים
שיד, א
שכח, כה-כו
שכו, י
שכא, יט
ועוד

תוכן מלאכת ממחק

פתיחה למלאכת ממחק..... 221

א. מריחת דבר המתמרח על גבי משטחים **224**
מריחת שעוה על מנת לסתום נקב • החזרת רטייה • צחצוח נעליים

ב. מריחה שמטרתה להבליע או לסלק את החומר הנמרח **226**
שימוש בסבון • שימוש במשחת שיניים • מריחת משחות

ג. ממחק במאכלים..... **228**

ד. דריסת רוק או שאר משקים שעל הקרקע **229**

פתיחה למלאכת ממחק

מקור המלאכה במשכן

שתי דעות נאמרו למלאכת ממחק במשכן:

א. היו מגררים את עורות התחשים כדי להוריד את שערם[1].

ב. היו משפשפים את עמודי המשכן באמצעות עורות, כדי להחליק את עמודי המשכן מן הגומות שבהם[2].

מהות המלאכה

מלאכת ממחק מתקיימת בכמה אופנים:

א. בהחלקת פני חומרים על מנת לתקנם, בין על ידי שפשוף[3] על גביהם בין על ידי מריטת נוצות שעליהם[4] או שאר אופנים.

ב. במריחת חומרים המתמרחים מטבעם (כגון שעווה, זפת וכדומה) עד שיחליק פניהם, כלומר יש לו תועלת מסוימת בהחלקה זו, כגון שנעשית למטרת נוי או למטרת שימוש טוב יותר בחומרים אלו[5].

ג. אם אין לו כוונה במריחה אלא כדי שהחומר ייבלע, או שממרח על מנת לעשות פעולת סיכה בעלמא, או שכוונתו במריחה כדי להעבירו ולהעלימו בלבד וכיוצא בזה, יש אומרים שמותר[6]. לעומתם

---

1 רש"י (שבת עג. ד"ה ממחקו)

2 כן כתב בירושלמי (פ"ז ה"ב) מה מחיקה היתה במשכן. זעירא בר חיננא בשם ר' חנינא שהיו שפין את העור ע"ג העמוד. ופירש בקרבן העדה: כדי להחליק העמוד מן הגומות שבתוכו.

3 שגורר השֵׂער שע"ג הצבי (רש"י שבת עג. ד"ה ממחקו) וכן בגמרא (שבת עה:) הממחקו והמחתכו. אמר רבי אחא בר חנינא: השף בין העמודים בשבת - חייב משום ממחק. ופירש רש"י: השף בין העמודים - כגון עמודי אכסדראות שעשוים חלונות חלונות, ונסמכין בחלונות בין עמוד לעמוד, והשף שם בקרקעית הבנין שנשענין עליו כדי שיהא חלק - חייב משום ממחק. ע"כ. התוספות (ד"ה השף) לעומתו פירשו בשם ר"ח (על הגליון) דשף העור על העמוד כדי להחליקו, וכן משמע בירושלמי (פ"ז ה"ב). כן כתב רמב"ם (פי"א ה"ו) וכתב הרב המגיד (שם) שלזה הסכים הרמב"ן, ועיקר. כמו המשפשף כלי כסף בגרתקון להחליקו (נ.) וכל כיו"ב.

4 שמורט הכנף לצורך הקנה (שבת עד: ברש"י ד"ה והמורטו. גם ריטב"א שם הסכים לזה, דגרירת השער מעל גבי הצבי הוא מלאכה שאצל"ג).

5 כן כתב הרמב"ם (פי"א ה"ו), וכן בגמרא (שבת עה:) הממרח רטיה בשבת חייב משום ממחק.

6 על דברי השו"ע (שטז, יא) שהתיר לדרוס רוק לפי תומו, הקשה המג"א (שם סקכ"ד) מדוע אין בזה משום איסור ממרח. ותירץ בזו הלשון: וי"ל דממרח לא שייך אלא כשכונתו שיתמרח דבר על גבי חבירו, אבל הכא רוצה שיבלע בקרקע. ע"כ. למדים מדבריו שאין ממרח אלא כאשר רוצה שיישאר מָרוח, כלומר שיש לו תועלת בעצם המירוח. כך יש לדייק מלשון הרמב"ם (פי"א ה"ו) הממרח רטיה כל שהוא או שעוה או זפת וכיוצא בהן מדברים המתמרחין 'עד שיחליק פניהם' חייב משום מוחק. עכ"ל. משמע שאם אין לו תועלת במירוח, כגון שנבלע החומר, אין בכך איסור. עוד עיין ברמ"א (שכו, י) שאסר

יש סוברים שגם באופן שנבלעת המשחה לגמרי אסורה מריחתה מהתורה[7]. ויש שהקילו עבור חולה שאין בו סכנה[8]. אבל אם אינו מבליע הכל אלא משאיר רושם ממנו למעלה, בוודאי אסור לכל הדעות[9]. בכל סעיף זה ישנו חוסר בהירות מסוים בפוסקים[10].

שימוש בבורית משום נולד, ולכאורה למה לא לאסור אף משום ממחק. בקצות השלחן (ח"ח בעמוד נז) תירץ שאלה זו: א. דהוי מלאכה שאצל"ג, שאינו צריך רק להבורית הנמחה על ידיו שרוחץ בו. ב. על ידי מחיקת הבורית לא נעשה שום תיקון, דמה לי בורית חלקה או לא. וכיון שאינו מתכוין, דמי למ"ש הרב המגיד (פי"ב ה"ב) במכבה גחלת של מתכת ואינו מתכוין לצירוף דלא אמרינן דהוי פסיק רישא וחייב, וכל שכן בבורית שאפילו מתכוין אינו תיקון (אך יש להקשות על זה מהא דאין מגררין מנעל לא חדש ולא ישן משום ממחק, והרי התם אינו מתכוין למחקו ואפ"ה אסור). ג. כשם שמצינו בכמה דברים דדרך אכילה לא הוי מלאכה, כבורר אוכל מתוך פסולת לאלתר וכיו"ב, כן י"ל בבורית שמכיון שדרך רחיצה הוא לא הויא מלאכה. ועדיפא י"ל שכיון שדרך תשמיש הבורית שרוחצים בו והוא הולך ונמחה ואין לו תשמיש אחר, לא הוי ממחק אלא משתמש בו כדרכו. ודמי ממש לבורר אוכל מתוך פסולת בשעת אכילה, דדרך אכילה הוא ואין לחלק בין אכילה ורחיצה כיון דשניהם מותרים בשבת. עכת"ד. לשני התירוצים האחרונים שלו אנו למדים גם כן שאין איסור מירוח אלא כאשר אינו רוצה שייבלע וניחא לו שיישאר מרוח. עוד ראיה לזה מצאנו ברמ"א (סו"ס שכא) שמתיר להחליק האוכל בשבת, ולא הוי בזה משום ממחק "הואיל ואפשר לאכלו בלא זה" ומשמע שכל שאין לו תועלת שיישאר דווקא כמות שהוא מרוח, אין לאסור. עיין עוד בשו"ת יביע אומר (ח"ד או"ח סי' כז) שהביא כל הנ"ל והאריך להוכיח כדעת המג"א, וכן משמע שהיא דעת הגרש"ז אוירבך (הובא בשמירת שבת כהלכתה פי"ד הערה מט, פל"ג הערה סד). אלא שלמעשה לא תמיד הורה להקל בזה, כמו שנכתב בשמו לגבי שימוש בסבון מוצק (בשמירת שבת כהלכתה פי"ד הערה מט) שהוא מדברים המותרים שנהגו בהם איסור, ובדומה לזה כתב (שם פי"ד הלכה לט) ש'נוהגים' שלא להשתמש במשחת שיניים מוצקה, ומשמע שאינו איסור גמור. עוד עיין שו"ת מנחת יצחק (ח"ז סי' כ) שמתיר מריחת משחה שנבלעת בעור, על כל פנים לחולה וכיוצא בזה, וכדברי המהרש"ם בדעת תורה (שכח, כו) שכתב כן. ועיין בהערות והוספות שבסוף הספר במאמרו של הרב אורי רדמן שליט"א שנתבאר עניין זה באריכות, וכן נידונו שיטות הגרש"ז אוירבך והגר"ע יוסף בסוגיות אלו.

7 עיין באליה רבה (סי' שטז סקל"ה) שהעיר על דברי המג"א הנ"ל שמרש"י, טור ור"ן מוכח שחולקים על דבריו. ומלבד זה, העירו האחרונים שמצינו ב' אופנים לפרש את דברי המג"א הנ"ל, שיש בהם נפק"מ להלכה: א. כל שפעולת החומר הנמרח היא בהיותו בלוע אין בו משום מירוח אף אם יש לו תועלת אף לפני שנבלע (כן משמע מהמהרש"ם בדעת תורה שכח, כו שהתיר מריחת משחה על מכה, והעיר בזה בשו"ת ציץ"א ח"ז סי' ל). ב. שמטרתו במריחה היא להעלימו ולכלותו (שש"כ פל"ג הערה סד). לפי הפירוש השני הנ"ל כל שאינו מתכוין רק להעלים אלא יש לו תועלת בהבלעת החומר בעור – הדבר אסור. וכן כתב להחמיר בזה בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ז סי' ל), ואסר שימוש במשחת שיניים ובסבון מוצק. ועיין בהערות והוספות שבסוף הספר בביאור מחלוקת זו והנפקא מינות העולות ממנה.

8 מהרש"ם (דעת תורה שכח, כו).

9 עיין בדברי התפארת ישראל (כלכלת שבת סי' ל) שכתב שהמצחצח נעליים במשחה חייב, למרות שהסכים שם לדברי המג"א שהממרח רוק אינו עובר איסור, כיוון שכוונתו שייבלע בקרקע, ומשמע שאיסורו מהתורה. כן כתבו בערוך השולחן (שכז סע' ד) ובמ"ב (שכז סקט"ז) כדברי התפא"י. לעומתם דעת הגר"ע יוסף (שו"ת יביע אומר ח"ד או"ח כח אות יד. וחזר ע"ז בחזון עובדיה ח"ה עמ' ג) שבאופן זה אינו אסור אלא מדרבנן, כיוון שדעתו שיהיה נימוח ולא שיישאר כגוש עב.

10 לדוגמה, בדעת המ"ב מצינו סתירות בסוגיה זו: בסי' שכו (סק"ל) כתב בשם התפארת ישראל לאסור להשתמש בסבון רך, משום ממרח. אולם בסי' שטז (סקמ"ט) הביא דברי המג"א (סקכ"ד) שהסביר את היתר דריסת רוק לפי תומו, כי ממרח לא שייך אלא כשכוונתו

גירוד לכלוך הנמצא על גוף האדם

נחלקו הפוסקים האם יש איסור ממרח בהסרת לכלוך מגוף האדם שגירודו כרוך במירוח, כגון זפת וכיוצא בזה[11].

סוגי החומרים המתמרחים

א. חומרים המתמרחים היטב - איסור מריחתם מדאורייתא[12], ואסור להשתמש בהם אפילו בהנחה בלבד, מחשש שמא ימרח[13], אלא אם עושה כן עבור חולה שאין בו סכנה או במקום צער[14].

ב. חומרים עבים ששייך בהם מירוח מסוים – איסור מריחתם מדרבנן[15], אך מותר להניחם שם בלי מירוח[16].

ג. חומרים שאינם מתמרחים כלל – מותר למרחם. להגדרתם עיין הערה[17].

ד. חומרים שבנתינתם מתמרחים לזמן קצר בלבד ולא נשארים כך, יש אומרים שאין בזה משום ממרח[18].

שיתמרח דבר ע"ג חבירו, אבל כאן רוצה שייבלע בקרקע. כמו כן בסימן שיח (סקנ"ב) הביא בשם הט"ז להקל לסתום פי הכלי בטיט ואף בבצק שהוא בר מירוח "לפי שאין מקפיד עליו לדבק אותו בטוב", ולכן לא דמי לאיסור סתימת החבית בשעווה (ע' בשו"ע שיד, יא), ע"ש. וכן בסי' שכז (סק"ד) כתב שאסור לסוך בחלב ושומן משום דניתך והוה נולד, ומדוע לא אסר מדאורייתא משום ממרח. ועיין בהערות והוספות שבסוף הספר, ולפי המבואר שם ניתן יהיה לתרץ חלק מהסתירות הנזכרות כאן.

11 לדעת הגרש"ז אוירבך אין איסור ממרח בעור האדם באופן זה, ואילו לדעת הציץ אליעזר גם בזה ישנו איסור (ע"ש בציץ אליעזר ח"ט דף עו ס"ק לא בתכתובת ביניהם, ובשש"כ פי"ד הערה פג).

12 בגמרא (שבת קמו:) מובא שאיסור מריחת שעווה מהתורה, ואיסור מריחת שמן עב מדרבנן, דגזרינן משום שעווה. כן נפסק בשו"ע (שיד, יא).

13 מ"ב (שיד סקמ"ו).

14 ע' שו"ת שבט הלוי (ח"ה סי' לא אות ג).

15 כמובא בגמרא (שבת קמו:) שאיסור מריחת שמן עב מדרבנן.

16 ע' שו"ת באר משה (ח"א סי' לו אות ד).

17 ר"ן (שבת ל: ד"ה איספלנית) כתב שאספלנית שפירשה מהאגד מותר להחזירה עם משיחה על גבה, שמושחין אותה במשיחה ושמים אותה על גבי המכה, והביאו הב"י (שכח, כז) וכתב: "ונ"ל שמשיחה זו היא רכה ביותר דלא שיך בה מירוח", ומשמע מדבריו שבחומר רך אין חשש מירוח. וכן משמע מדברי המ"ב (שיד סקמ"ה) שכתב גבי איסור נתינת שמן עב בפי החבית: ודוקא שמן עב כיון "דשייך בו קצת מירוח" אתי לאחלופי. עכ"ל. אומנם עיין שו"ת יביע אומר (ח"ד סי' כז סק"א) שנדחק לומר שכוונת הב"י שאין בה איסור ממרח מדאורייתא ומכל מקום מדרבנן איכא, אלא שלא גזרו שכשיחזירנה יעבור על איסור מירוח מהתורה. עוד עיין במ"ב (שיד סקמ"ה) שאף שמן וחלב דינם כשעווה. וביותר מזה משמע במג"א (שטז סקכ"ד) דאפילו ברוק שייך ממרח. עיין עוד שו"ת באר משה (ח"א סי' לו, ח"ב סי' נט) שמעובי משחת ואזלין ולמטה אינו בגדר ממרח, אך זה דבר שקשה לקבלו הרי ואזלין ודאי מתמרח ולא גרע משמן וחלב, וצ"ע. ועיין באריכות בשו"ת ציץ אליעזר ח"ז סי' ל, ובשמירת שבת כהלכתה פי"ד הי"ח לעניין היתר שימוש בסבון נוזלי מה שכתבו שם.

18 ולכן התיר בשמירת שבת כהלכתה (פי"ד הלכה מה) להשתמש באטמי אוזניים העשויים משעווה [כך נ"ל לבאר סברתו], אבל הביא שיש מחמירים בזה.

א. מריחת דבר המתמרח על גבי משטחים

זה השולחן

שו"ע שיד, יא
מריחת שעוה על מנת לסתום נקב

אסור ליתן שעוה או שמן עב בנקב החבית לסתמו, מפני שהוא ממרח (מ"ב סקמ"ו - אפילו אם אין מכניס השומן בתוך הנקב אלא בהנחה בעלמא מלמעלה, וגם אין חילוק בזה בין ת"ח לעם הארץ).

סביב לשולחנך

בגמרא (שבת קמו:) משחא [שמן עב (רש"י)] רב אסר ושמואל שרי, מאן דאסר גזרינן משום שעוה ומאן דשרי לא גזרינן. ע"כ. ההלכה כרב.

כתב המ"ב (ס"ק מו) שכיון שהחשש הוא משום מירוח מהתורה, אין הבדל בין אם מניח השומן בתוך הנקב או שמניח אותו מלמעלה הנחה בעלמא, בשני האופנים אסור [שומן דינו כשעוה ושייך בו מרוח מהתורה, מ"ב ס"ק מה שיובא להלן]. וכן אין הבדל בזה בין ת"ח לבין עם הארץ.

זר זהב סביב

מ"ב (סקמ"ה) – איסור מריחת שעווה (וכן שומן וחלב) מהתורה, ואיסור מריחת שמן עב מדרבנן. ודווקא שמן עב דשייך בו מירוח אסור משום דאתי לאחלופי.

עוד הוסיף המ"ב שצריך לומר שהכין השעווה לתשמיש מאתמול, ואם לא כן דינה כמוקצה.

—

זה השולחן

שו"ע שכח, כה-כו
החזרת רטייה

רטייה שנפלה מעל גבי המכה על גבי קרקע, לא יחזירנה; נפלה על גבי כלי, יחזירנה (מ"ב סקפ"ב - אפשר שאם הסירה על מנת לתקן יש להקל אפילו אם הוציאה במתכוין) ועל ידי אינו יהודי מותר להניחה אפילו בתחלה. מגלה קצת רטייה ומקנח פי המכה, וחוזר ומגלה קצתה השניה ומקנחה, ורטייה עצמה לא יקנח מפני שהוא ממרח.

סביב לשולחנך

החזרת רטייה שנפלה

בערובין (קב:) ת"ר: רטיה שפירשה מע"ג מכה מחזירין אותה בשבת. רבי יהודה אומר הוחלקה למטה דוחקה למעלה, למעלה דוחקה למטה. אמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה כרבי יהודה. אמר רב חסדא לא שנו אלא שפירשה על גבי כלי, אבל פירשה על גבי קרקע דברי הכל אסור. אמר מר בר רב אשי: הוי קאימנא קמיה אבא נפלה ליה אבי סדיא וקא מהדר לה. אמינא ליה לא סבר לה מר להא דאמר רב חסדא מחלוקת כשפירשה על גבי כלי, אבל פירשה על גבי קרקע דברי הכל אסור ואמר רב יהודה הלכה כרבי יהודה, אמר לי לא שמיע לי [כלומר לא סבירא לי]. ע"כ.

בטעם האיסור להחזיר רטייה פירש רש"י (שם ד"ה אבל לא במדינה) גזירה שמא ימרח, כי מירוח רטיה אסור מדאו', כמובא בגמרא שבת (עה:). התוספות (ערובין ד"ה מחזירין) כתבו אבל לשחיקת

סממנים ליכא למיחש כיון דמאתמול הוה עילויה.

הראב"ד (בהשגות פכ"א הכ"ז) פסק דאפילו פירשה על גבי קרקע מחזירין, וכתב הר"ן (שבת נג: ד"ה מחלוקת) שטעמו מפני שהוא מפרש דהא דאמר ליה לא שמיע לי כלומר לא סבירא לי, דלא סבירא ליה דבפירשה בכלי [פליגי] אלא בפירשה על גבי קרקע, ואפילו הכי קיימא לן כתנא קמא דאמר מחזירין. וכתב הרב המגיד (שם) שהוא האמת.

אולם הרא"ש (ערובין פ"י סי' יז), ריי"ף (שם לה.), ר"ן (ערובין שם ד"ה מחלוקת), רמב"ם (פכ"א הכ"ז) ורז"ה (שם) פסקו שמותר להחזיר רק אם נפלה מעל גבי הכלי, אבל מהקרקע אסור[19].

להלכה פסק השו"ע כדעת הרא"ש.

מקרים נוספים בהם אסור להחזיר הרטייה

כתוב בשבולי הלקט (סי' קיז) בשם בעל הדברות (בעל העיטור ח"ב הל' יום טוב מחלוקת ט קמה.) כי פליגי דפירשה שלא מדעת, אבל אם פירשה מאתמול או אם הזיד וסילקה בשבת דברי הכל לא יחזיר.

עכ"ל. הב"י הביאו ותמה מניין לו לחלק בין הזיד ללא הזיד. אולם הגר"א תמה על הב"י, שהרי ברש"י (ד"ה רטיה שפירשה) מפורש כן, וכן בדברי רבנו יהונתן (שבת לה. ד"ה גמ'), וכן פסקו המג"א (סקכ"ז) ואליה רבה (סקכ"ז). בשעה"צ (ס"ק נג) הביאם והוסיף שכן דעת המאירי (ערובין קג: ד"ה זה) והאור זרוע (ח"ב סי' ריא). בביאור הלכה (ד"ה מגלה) העיר שכן פשט דברי ר"י דמגלה מקצת רטיה, משמע שלא הסירה לגמרי, ואם יסירנה לא יהא רשאי להחזירה, ושזו סייעתא לדברי המחמירים. אומנם כבר הגר"א עצמו העיר שכדעת הב"י משמע מדברי הרז"ה (לה: ד"ה והא) ופרוש רבנו עובדיה מברטנורא (ערובין פ"י מי"ג). ובשעה"צ (סקנ"ד) הוסיף שכן משמע גם מדברי הרמב"ם (בפה"מ שם) ורשב"א (ביצה יא: ד"ה קמ"ל).

להלכה מסתימת השו"ע משמע שלא מחלק בזה, כדבריו בב"י. אומנם במ"ב (סקפ"ב) משמע שמחמיר בזה, אך כתב דאפשר דכשהסירה על מנת לתקן יש לסמוך על המקילים.

—

זר זהב סביב

צחצוח נעליים

אסור לצחצח נעליים. ואם צחצח על ידי גוי אסור עד לערב בכדי שייעשו.
כן כתב מ"ב (שכז סקט"ז) בשם תפארת ישראל (כלכלת שבת סי' ל).

19 ראשונים אלו פירשו דמר בר רב אשי אמר דלא שמיע ליה דהלכה כר"י אלא הלכה כת"ק, אבל שמיע ליה פירושו של רב חסדא (רא"ש) א"נ דשמיע ליה דהלכה כר"י אבל שמיע ליה שמחלוקתם ע"ג קרקע אבל בכלי דברי הכל מותר (רש"י ד"ה לא שמיע לי).

ב. מריחה שמטרתה להבליע או לסלק את החומר הנמרח[20]

זה השולחן

רמ"א שכו, י שימוש בסבון

ואסור לרחוץ ידיו במלח, וכל שכן בבורית שקורין זיי"ף בל"א, או בשאר חלב שנימוח על ידיו והוי נולד (מ"ב סק"ל - יש מתירין בזה, ולא חוששים לאיסור נולד).

סביב לשולחנך

איסור נולד בשימוש בבורית

האגור (סי' תפו) כתב בשם בעל התרומה (עי' סי' רלה) שאסור לרחוץ הידיים במלח מפני שנימוח והוי נולד. הדרכי משה (שכו סק"א) הביאו, וכתב שנראה מכאן דכל שכן דאסור לרחוץ בשבת עם בורית שקורין זיי"ף, וכן כתב בנימין זאב (ח"ב סי' רו) וכן הוא לקמן בטור סי' שכח דאסור לסוך בחלב וכן כתב המרדכי (סי' שלח) וסמ"ג (לאוין סה כא ב) והגהות מיימוניות (פכ"א הכ"ג) עכ"ד. וכן נפסק ברמ"א (שכו, י).

אומנם במ"ב (סק"ל) ציין לדברי המג"א (סקי"א) בשם שלטי הגבורים (כד: אות ג). שאין לחשוש לאיסור נולד, כי איסור נולד נובע מאיסור ריסוק שלג וברד, והרי לדעת רוב הפוסקים טעם איסור זה הוא מחשש שמא יסחט פירות העומדים למשקים, כמבואר בב"י (שכ, ט), וכן דעת השו"ע (שם), שלא כדעת ספר התרומה שאסר ריסוק שלג וברד משום איסור נולד. ואף שאפשר היה להבין מהשו"ע שאוסר ריסוק שלג משום נולד, שכן כתב (שכ, יא) שיש ליזהר שלא ליטול ידיו במים שיש בם שלג או ברד, ואם יטול יזהר שלא ידחקם בין ידיו, שלא יהא מרסק, ולכאורה משמע שחושש לאיסור נולד, אבל כבר כתב הגרע"י (חזו"ע ח"ד עמ' קסה) שאין זה מטעם נולד, אלא אסר מכיוון שברחיצה עם פירורי שלג קרוב לוודאי שיישארו פירורי שלג וברד על ידיו וירסק אותם בידיים, וכאמור אסור הדבר גזירה שמא יסחט פירות העומדים למשקים [ועיין בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סי' קנח) שכתב שאף מלשון השו"ע משמע שזו רק זהירות בעלמא, ושמצד הסברה היה לנו להתיר, כי זה ריסוק על ידי שינוי].

זר זהב סביב

שימוש בסבון

נחלקו הפוסקים האם לאסור שימוש בסבון מוצק או בסבון רך המצויים בימינו, משום נולד ומשום ממרח. מנהג האשכנזים להימנע מזה, אף שאין ברור שאסור מצד הדין, אך לכל הדעות מותר להשתמש בסבון נוזלי.

לעניין איסור נולד בסבון, כבר נתבאר לעיל בסביב לשולחנך שלדעת הרמ"א ישנו איסור נולד בשימוש בסבון (בורית), אבל במ"ב (סק"ל) הביא שיש מקילים.

לעניין איסור ממחק או ממרח בשימוש בסבון, ברמ"א לא נזכר איסור ממחק בשימוש בסבון מוצק. אומנם במ"ב (שכו סק"ל) ציין לספר תפארת ישראל (כלכלת שבת מלאכת הלש), שכתב דבבורית שלנו שהיא רכה, לדברי הכול[21] אסור משום ממחק. והוסיף שגם בספר מעשה רוקח (פכ"ב מהלכות שבת הי"ג) אסר שימוש בבורית קשה אף משום ממחק. כמו כן עיין שו"ת ציץ אליעזר (ח"ו סי' לד אות יד) שאוסר שימוש בבורית

20 עיין בפתיחה למלאכה וכן בהערות והוספות שבסוף הספר שהארכנו בבירור סוגיה זו.
21 עיין שו"ת יביע אומר ח"ד סוס"י כז שתמה הרי אדרבה בבורית קשה יש יותר להחמיר.

מטעם ממרח. עוד עיין שו"ת גינת ורדים (כלל ג' סי' יד) במה שתירץ מדוע אין ממחק בשימוש בסבון ובמה שהקשה על דבריו בשו"ת יביע אומר (ח"ד סי' כז סק"ד ואילך).

לעומתם עיין בתשובת הרמב"ם (ירושלים תרצ"ד סי' קלט) שכתב: ורחיצת הידיים בבורית וזולתו מכל מה שלא ישיר השער הכרחי מותר. עכ"ד. נלמד מדבריו בפירוש שמותר להשתמש בבורית קשה ושאין בזה משום ממחק, וכן אין בזה משום נולד[22]. כמו כן בתימן המנהג היה להקל בשימוש בבורית, כמובא בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סי' קנח).

בשו"ת יביע אומר (ח"ד סי' כז) הביא כל הנ"ל והאריך להוכיח שאין איסור ממחק בסבון בין קשה ובין רך, כיוון שאין איסור ממרח מדאורייתא או מדרבנן כאשר אין הדבר המתמרח נשאר מרוח אלא נספג ומתנדף, ואין זה אלא דרך סיכה. כן חזר על דבריו בשו"ת יחו"ד (ח"ב סי' נ), ומטעם זה התיר גם הגרש"ז (הובאה דעתו בשמירת שבת כהלכתה פי"ד הערה מט), ולזה נוטה גם דעת השש"כ אלא שלמעשה כתב להחמיר כי כך המנהג.

בסבון נוזלי ממש שאף אינו רך דעת רוב ככל הפוסקים להתיר. אומנם בשו"ת אגרות משה (ח"א סי' קיג) כתב שלא ברור לו ההיתר בשימוש בסבון נוזלי, כי סוף-סוף נעשה קצף רב ומתפשט מעט על ידיו וראוי להחמיר, אך למעשה לא חששו לדבריו (ע' חזו"ע ח"ד עמ' קע).

—

זר זהב סביב

שימוש במשחת שיניים

יש שאסרו שימוש במשחת שיניים מוצקה משום איסור ממחק ומשום איסור נולד, ויש שהתירו.

בשמירת שבת כהלכתה (פי"ד הלכה לט) כתב שנוהגים שלא לצחצח שיניים אפילו בלא משחה, ובהערה קב כתב שאיסור השימוש במשחת שיניים נובע מהרמ"א (שכו, י) שאסר שימוש בבורית משום נולד. בהלכה מא הוסיף שמותר לשטוף את המים במי פה, ושיש מתירים אף לדללם בשבת אם לא דיללם מבעוד יום. בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"א סי' קיב) אסר השימוש במשחת שיניים גם משום ממחק, וכן בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ז סי' ל) כתב שישנו איסור דאורייתא של ממחק בשימוש במשחת שיניים, ודחה האפשרות להקל בזה.

מלבד איסור ממרח ונולד בשימוש במשחה ישנן הלכות נוספות הקשורות לצחצוח השיניים שהתייחסו אליהן הפוסקים. נציין לחלק מהן - כתב שו"ת אגרות משה דבלא משחה מותר ואין חשש של עובדין דחול, לעומתו בשמירת שבת כהלכתה כתב שנוהגים לאסור שימוש במברשת גם בלי משחה. עוד כתבו הפוסקים הנ"ל שלא ישטוף המברשת אחר השימוש, כיוון שאין לו בה עוד צורך היום. בשו"ת אג"מ כתב שטוב שלא ללחלח המברשת במים, משום חשש סחיטה. ע"ש בפרטים נוספים השייכים לזה.

אולם הגר"ע יוסף (שו"ת יביע אומר ח"ד סי' כז-ל, ח"ט סי' קח אות קעד, ח"ז סי' ס) האריך להוכיח שאין בזה משום ממחק, כיוון שאינו רוצה בקיום המשחה אלא בניקיון השיניים, וכן אין בזה משום נולד, ושכן מוכח מתשובת הרמב"ם (הוצאת פריימן סי' קלט) שהתיר רחיצה בסבון ולא חשש לממחק או נולד, כמו שנתבאר לעיל. כמו כן כתב שאין איסור סחיטה בשימוש במברשת שיניים ולא משום איסור רפואה בשבת, ע"ש באורך רב.

—

22 ותליא במחלוקת הראשונים באיסור ריסוק שלג (שבת נא:) ובמחלוקת הראשונים שם, עיין שו"ת יבי"א שם, ונתבאר זה לעיל במלאכת דש, ואכמ"ל.

מריחת משחות

משחות הנבלעות בגוף

אם ממרח את המשחה עד שכולה נמסה ונבלעת בעור יש שכתבו שאסור למרחה מהתורה, ויש שהתירו זאת, ויש שהתירו רק לחולה שאין בו סכנה.

דעת שמירת שבת כהלכתה (פל"ג הי"ג) ושו"ת ציץ אליעזר (ח"ז סי' ל) שאין להתיר מריחת משחות אף לצורך חולה שאין בו סכנה, אף אם אין התועלת בהן אלא בהיותן נבלעות בגוף. דעתם זו בהתאם לשיטתם שיש לאסור מריחה אף אם ברצונו שתיבלע, כמו שנתבאר בפתיחה למלאכה ובהערות והוספות שבסוף הספר. וכן משמע מדברי הגר"מ אליהו (מאמר מרדכי ח"ד סי' סה). דעת הגרש"ז (מובא בשש"כ) לעומתם, שאם ממרח את המשחה עד שכולה נמסה ונבלעת בגוף האדם מותר, ע"פ דברי המג"א (שטז סקכ"ד) שכתב שלא שייך איסור ממרח אלא כשכוונתו שיתמרח דבר ע"ג חבירו, אולם כשכוונתו שייבלע אין איסור. כמו כן כתב הגר"י רצאבי (שו"ע המקוצר סי' ע הערה ד) שיש להתיר מריחת משחות, כגון ולווטה וכדומה, ושכן כתב בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סי' קנט) להתיר לסוך את הגוף בחמאה קרושה. המהרש"ם (דעת תורה שכח, כו) התיר זאת עכ"פ לחולה שאין בו סכנה, וכן כתבו לסמוך עליו להתיר מריחת משחה לחולה שאין בו סכנה או לתינוק בשו"ת מנחת יצחק (ח"ז סי' כ) והגר"ע יוסף (חזון עובדיה ח"ג עמ' שפד, וח"ה עמ' קלד הערה ג). את הראיות של השיטות השונות ביארנו בפתיחה למלאכה.

משחות שיש תועלת בהיותן מרוחות

משחות שיש תועלת בהיותן מרוחות על גבי העור, אסור למורחן מהתורה, אף אם היו עושות את פעולתן בצורה זהה גם בהיותן בלועות בעור. ויש שחילקו ואמרו שיש לאסור רק אם יש לו הקפדה על תוצאת המירוח, כגון שממרח החומר בשווה כדי שייראה יפה על עור פניו או שממרח במידה הנצרכת מבחינה רפואית וכדומה, אך אם אין לו הקפדה על תוצאת המירוח, כגון שממרח רק על מנת שהחומר יתפזר, אך אין לו הקפדה על עובי החומר הנמרח ושלא יישארו גומות או גושים של חומר על העור, אין איסור במירוח זה.

איסור מריחת משחות בזמן שנשארות על גבי העור קודם שהן נבלעות, מובא בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ז סי' ל) ובשו"ת מנחת יצחק (ח"ז סי' כ בסוף התשובה, ח"י סי' לא) ומדבריהם משמע שהוא חשש איסור תורה. כן עולה לכאורה מדברי המ"ב (שג סקפ"א) שכתב, שיש שנוהגין דבר איסור להחליק שערותיהם בחלב מהותך ומעורב במיני בשמים ... וחוששני להם מחטאת, דנראה שיש בזה משום ממרח. עכ"ד.

מה שכתבנו שיש שחילקו אם יש תועלת בתוצאת המריחה או שאין לו תועלת, עיין בהערות והוספות שבסוף הספר שכן היא דעתו העקרונית של הגרש"ז אוירבך, ולפיה כתב (בתיקונים ומילואים לשש"כ פי"א הערה קל) שמותר למרוח משחה על גבי כווייה אם מכסה את המשחה על ידי תחבושת וכדומה, כיון שאז אינו מקפיד להחליק את המשחה. מטעם זה גם התיר לאישה הסובלת מפצע באותו מקום למרוח שם משחה (ועלהו לא יבול ח"א עמ' קנב). בדומה לזה כתב שמירת שבת כהלכתה (פי"א הלכה לה) שמותר למרוח מרגרינה על גבי תבנית אפייה ביו"ט, כדי שהמאפה לא יישרף או יידבק לתבנית, מפני שאינו מכוון למרוח בכל מקום בשווה. בדומה לזה עיין דברי הגרח"פ שיינברג המובאים בספר תורת היולדת (עמ' שפד) שאיסור מירוח היינו דווקא כשמקפיד על השיווי של הנמרח, כעין כוונת אומן הממרח שמקפיד על השיווי, ונדרשת מלאכת מחשבת. לפי זה לא שייך מירוח במשחה על גבי חולה.

ג. ממחק במאכלים

זה השולחן

רמ"א שכא, יט

מותר להחליק האוכל בשבת, ולא הוי בזה משום ממחק, הואיל ואפשר לאכלו בלא זה; ומ"מ המחמיר במאכל של תפוחים וכדומה שדרכו בכך, תע"ב (מ"ב סקפ"א – משמע שבדבר שאי אפשר לאכלו בלי מירוח אסור מדרבנן).

סביב לשולחנך

כן כתב המרדכי (סי' שסב), והובא בדרכי משה (סק"ג). מבואר שם, דאם אי אפשר לאוכלו בלא זה אסור מדרבנן, כי יש ממחק באוכלין מדרבנן, כמו שיש בהם מעבד מדרבנן. כן כתב המ"ב (סקפ"א).

בפוסקים מבואר שיש חמישה חילוקים בדין זה:

א. אפשר לאוכלו כך, ומחליקו לנוי או ייפוי, והדרך ליפות מאכל זה על ידי מירוח - מותר[23], אבל המחמיר תבוא עליו ברכה (רמ"א).

ב. אפשר לאוכלו כך, ומחליקו לנוי או ייפוי, ואין הדרך ליפות מאכל זה על ידי מירוח - מותר (ביה"ל ד"ה במאכל). לדוגמה, תפוחים מבושלים או חמאה ושמן על גבי לחם (מ"ב סקפ"ב), והוא הדין לריבה או שאר ממרחים (שמירת שבת כהלכתה פי"א הל"ד).

ג. אפשר לאוכלו כך[24], ומחליקו לנוי או ייפוי, והדרך ליפות מאכל זה על ידי מירוח, אך הוא אינו מתכוון לכך - מותר (מ"ב סקפ"ב, ביה"ל ד"ה תבוא).

ד. אי אפשר לאוכלו כך, ומחליקו לנוי או ייפוי - אסור מדרבנן (מרדכי, וכ"מ ברמ"א).

ה. אם משתמש בדבר מאכל למירוח שאינו לצורך אכילה – אסור מדאורייתא (ביה"ל ד"ה תבוא), כגון לסתום פי החבית בחלב ושמן (שם, מ"ב שיד ס"ק מה) או למרוח מרגרינה או חמאה ע"ג שפתיים יבשות (שמירת שבת כהלכתה פי"א הל"ד).

23 בשמירת שבת כהלכתה (פי"א הי"ד) אסר להוציא דברי מאכל באמצעות שפופרת כשהוא מעוניין בצורה מיוחדת לשם קישוט, ולכאורה הוא נגד הרמ"א שהתיר מעיקר הדין. שש"כ בהערה שם ציין לביאור הלכה (ד"ה תבוא) ולכאורה כוונתו הייתה לרמוז לחילוק בין אם עושה כדי למלא המקום הריקן לבין אם עושה לנוי דחמיר טפי. אולם זה אינו אלא בדברים שאינם נאכלים כך, ואדרבה באותו פרק בהלכה לד כתב רק דהמחמיר תע"ב. וכנראה שהחמיר בהחלט רק בשל חששות נוספים, כגון כותב וכיוצא בזה וכמפורש בחיי אדם כלל צב סוס"י ג שציין אליו.

24 כך מפורש בביה"ל. אכן מה שכתב בפס"ת סקל"א שכן הדין אף בדברים שאינם נאכלים בלא מירוח, צ"ע.

ד. דריסת רוק או שאר משקים שעל הקרקע

זה השולחן

שו"ע שטז, יא

לא ישפשף ברגליו רוק על גבי קרקע, משום משוה גומות, אבל מותר לדרסו לפי תומו, שאינו מתכוין למרח ולהשוות גומות; ואף על גב דממילא ממרח הוא, כי לא מכוין שרי, משום מאיסותא.

סביב לשולחנך

רוק דורסו לפי תומו (שבת קכא:) ופירש רש"י דורסו לפי תומו. שאין מתכוין למרח ולאשוויי גומות, ואף על גב דממילא ממרח הוא, כי לא מכוין שרי משום מאיסותא. וכן כתב הטור. הב"י כתב שאע"ג שלעניין הריגת נחש ועקרב שנאמר בגמרא (שם לעיל) שדורסן לפי תומו והסבירו רוב הפוסקים (חוץ מרש"י) שאפילו מכוון להורגם מותר, כאן יש לאסור אם מתכוון למרח. וכן מובא בשו"ע.

